

că” (poate că); „plagiți” (răniți, cu plăgi); „prețuire” (evaluare); „quittă” (chitanță); „ritmaestru” (căpitan de cavalerie, *Rittmeister*); „sanduc” (cufăr, cutie, lădiță); „sălaşă” (adăposturi pentru animale, locuințe temporare); „sălă” (forță, silă - „în sălă luvat” = luat cu forța); „sămienții” (locuitorii români din satul Sân-Mihai); „servian” (sârb); „slobozenie de călătorit” (permis de călătorie; *pass-partout*); „sobor de judecată” (adunare de judecată locală, de fapt judecata sătească în temeiul dreptului obișnuielnic românesc); „strajmeșter” (sergent-major); „subașă” (paznic de câmp); „toale servienești” (haine sârbești, port popular sârbesc?); „șaiacași” (luntrași); „șokați” (*Šokci*, catolici care se declară croați); „ședere” (întrunire, ședință, comitet); „topu” (poruncă); „șezătorii” (membrii „șederii”, membrii comitetului); „tablita” (tabela, tabelul); „șircular” (circulară); „virșaft” (locuință, gospodărie, *Wirtschaft*); „voivoda” (voievod, comandant militar al grănicerilor români din Nicolinț) ș.a. Un glosar pașoptist româno-bănățean nu ar fi fost de prisos la finele volumului.

Cartea semnată de istoricul român din Vârșeț onorează colecția „Biografiilor istorice transilvane” (BIT) din două motive. În primul rând, tomul de față cu numărul XIX (de fapt al 20-lea din seria cuprinzând deja tomurile 0 + XVIII) se încadrează tematicii pașoptiste, abordată în nu mai puțin decât 15 volume ale colecției BIT. În al doilea rând, grație abordării istoriografice novatoare oferite de Mircea Măran, arealul transilvan se extinde prin adăugarea spațiului bănățean, iar biografiile Banatului (prezente în 9 tomuri BIT de studii, dicționare sau monografii) se îmbogățesc acum prin biografia colectivă dedicată *Românilor din Banatul Sârbesc la 1848–1849*.

Unic în peisajul nostru istoriografic, acest volum restitativ al istoriei unei părți văduvite a românimii extrastatale devine, de acum înainte, un instrument de lucru obligatoriu pentru istoricii interesați de fenomenul pașoptist panromânesc.

Ela Cosma

 <https://orcid.org/0000-0001-6898-2459>

DOI: 10.59277/AIIGB/2024.63.29

CORPUSUL RĂSPUNSURILOR LA CHESTIONARELE ION MUȘLEA, vol. V, CHESTIONARUL XII. OBICEIURI JURIDICE, ediție critică de documente etnologice inedite, prefată, note, indici și glosar de Anamaria LISOVSKI, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2020, 674 p.

La inițiativa fostului său director Ion Cuceu (inițiativă continuată de actualul director acad. Mihai Bărbulescu), Institutul „Arhiva de Folclor a Academiei Române” din Cluj-Napoca a purces acum câțiva ani la editarea critică a *Corpusului răspunsurilor la chestionarele Ion Mușlea*, un fond inedit de documente etnologice de patrimoniu național, având, de acum, și valoare istorică. Până în prezent au apărut 5 volume din acest corpus documentar (toate sub coordonarea prof. univ. dr. Ion Cuceu, toate fiind „ediții critice de documente etnologice inedite” și toate publicate la Editura Mega), și anume: vol. I, *Basarabia și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII*, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timocea-Mocanu, 2015; vol. II, *Moldova și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII și Șezătoarea*, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timocea-Mocanu, 2017; vol. III partea întâi, *Transilvania, Maramureș, Sălaj, Satu Mare, Crișana și Banat. Chestionarele II, IV, VII și Șezătoarea*, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timocea-Mocanu, 2019; vol. III partea a doua, *Transilvania, Maramureș, Sălaj, Satu Mare, Crișana și Banat. AFAR Sistematică. Tipologică. Analitică. Excerpte pentru lucrări de referință, tipologii, enciclopedii, baze de date*, introducere, note și indici de Ion Cuceu și Maria Cuceu, 2022; respectiv, volumul discutat acum: vol. V, *Chestionarul XII. Obiceiuri juridice*, prefată, note, indici și glosar de Anamaria Lisovski, 2020. (AFAR = „Arhiva de Folclor a Academiei Române” din Cluj.)

Folcloristul Ion Mușlea (1899–1966), întemeietor în 1930 al Arhivei clujene de Folclor, pe lângă Muzeul Limbii Române (actualmente Institutul de Lingvistică „Sextil Pușcariu” al Academiei

Române), a fost inițiatorul cercetărilor etnografico-folclorice de teren și promotorul *anchetei indirecte*, prin corespondență (1930–1948), mai ales la Cluj, dar și la Sibiu (în anii refugiului, 1940–1944). Între anii 1930–1942, I. Mușlea a lansat 14 chestionare și 5 circulare adresate intelectualilor, în majoritate dascăli, din satele României Mari. Așa cum arată editoarea volumului V în „Prefață” (p. I–X), după o perioadă de maxim entuziasm vădit prin numărul uriaș al respondenților și al răspunsurilor la primele 10 chestionare trimise (deosebit de dens fiind *Chestionarul X. Casă, gospodărie și viața de toate zilele*), dată fiind și apropierea războiului, se remarcă scăderea accentuată a interesului corespondenților AFAR, ceea ce se reflectă în numărul mic de răspunsuri primite de Ion Mușlea la ultimele 4 chestionare lansate din Cluj, înainte de plecarea în refugiu: *Chestionarul XI. Nunta (Obiceiuri și credințe)* (1937–1938), *Chestionarul XII. Obiceiuri juridice* (lansat tot în 1937–1938), *Chestionarul XIII. Prevestiri și semne (Obiceiuri și credințe)* (1939) și *Chestionarul XIV. Crăciunul. Credințe. Obiceiuri și povestiri* (tot 1939).

Volumul editat de Anamaria Lisovschi are o alcătuire tripartită, prezentând în prima parte (p. 7–375) întrebările *Chestionarului XII* al lui Ion Mușlea și răspunsurile primite, în partea a doua, „AFAR Sistematica. Tipologica. Analitica” (p. 376–655), o „tipologizare a faptelor de cultură juridică, inclusiv a celor ce studiază cunoscutul *Jus Valachicum* din perspectiva istoriei culturii” (Anamaria Lisovschi, „Prefață”, p. I), iar în partea a treia (p. 657–674) aparatul critic, constând dintr-un „Glosar folcloric și dialectal”, „Indicele respondenților anchetatori”, „Indicele subiecților/informatorilor”, „Indicele localităților cercetate și al celor la care se fac referințe”.

Ca să ne facem o idee asupra chestionarului propriu-zis alcătuit de Ion Mușlea, sub numărul XII, acesta debutează cu câteva considerații ale folcloristului care-și inițiază corespondenții în tematica obiceiurilor juridice, continuând cu câteva îndrumări și indicații generale privind metoda chestionarelor. Ion Mușlea afirmă: „Alături de legile nescrise, de dreptul codificat, populația de la țară se folosește întotdeauna și de obiceiul pământului moștenit din moși-strămoși, numit și dreptul viu al poporului. Acest drept se păstrează sub forma obiceiurilor și normelor juridice, asociate întotdeauna de anumite rituri și acțiuni simbolice, cu care împreună formează complexul etic și moral al poporului. Culegerea acestor obiceiuri este deosebit de importantă, atât pentru cunoașterea vieții poporului, cât și pentru aceea a sufletului său.” (Ion Mușlea, „Chestionarul XII”, p. 7.)

Chestionarul XII totalizează 61 de întrebări, grupate în două categorii abordând: I. „Relațiile între săteni” (întrebările I.1–30) și II. „Relații de familie” (întrebările II.1–31). Prima categorie de întrebări despre relațiile dintre săteni vizează culegerea de informații etnografice despre „tovărășiile” comunale, sătești și familiale (întrebările I.1–2), într-ajutorarea („claca”, I.3), „tocmeala” pentru a lucra pământul „în parte” (I.4), hotarul și brazda ce desparte două pământuri („răzor”, I.5–6), despăgubirea vecinilor (I.7), tocmeala oamenilor la lucru (cu anul, cu luna, cu ziua, „cu ruptu”, I.8), „lucrătorii” și „slugile” (argații, I.9–11), rânduiala la „tocmirea ciobanilor” și „felurile acestora” („baci”, „scutar”, „strungar”, „berbecar” etc., I.12–14), plata și datoriile „gornicilor” și „jitarilor” (I.15), „așezământul morilor” (I.16), dările, impozitele și „gloabele” (amenzile) individuale și comunale (I.17–18), beneficiile preotului și ale oamenilor bisericii (I.19), munca în „devălmășie” și împărțirea comună a roadelor muncii (I.20), locurile comune de pășunat și fânețe (I.21), sfatul obștesc sau „cisle satului” (I.22), vestirea poruncilor mai înalte (I.23), luatul la oaste „cu arcanul”, „cu verbuncul” (I.24), „vătășiile” și „veciniile” (I.25), „rânduiala” și „cârmuirea” satului, vătăfii și pârălabii (I.26), judecarea neînțelegerilor între sate, a furturilor, a încălcării hotarelor și pedepsele aferente (I.27–29), târgurile anuale și săptămânale (I.30)

A doua categorie privind relațiile familiale cuprinde întrebări referitoare la moștenire (II.1), obligațiile copiilor față de părinți (II.2), împărțirea moștenirii la băieți și fete (II.3–4), înzestrarea și zestrea fetelor măritate (II.4–8), „zapisul” ginerelui „că nu-și va bate nevasta” (II.9), fecioria miresei (II.10), căsătoria fetei însărcinate (II.11), fuga și „furarea fetelor” (II.12–13), „necredința bărbatului sau a femeii” și concubinajul (II.14), moștenirea zestrei și a averii la moartea unui soț, partajul și căsătoriile multiple (II.15–16), legăturile dintre copii și părinții vitregi (II.17), dezmoștenirea copiilor (II.18), „testamentele de moștenire” scrise și „lăsatul cu vorbă de moarte” (II.19–21), averea „copiilor nevârstnici” (II.22), vânzarea „moșiei” părintești (II.23), „gradele de înrudire” și denumirile lor

(II.24), luatul unui „copil de suflet” și obiceiurile legate de aceasta (II.25), drepturile și datoriile „copiilor de suflet” și ale părinților adoptivi (II.26), deosebirea de vârstă între copiii adoptați și părinții adoptivi (II.27), „copiii din flori” (II.28), „frăția de cruce” masculină și „însurățirea” feminină (II.29), numele de familie, porecele, numele colective, numele de botez (II.30), povești bătrânești despre viața de familie odinioară (II.31).

La *Chestionarul XII. Obiceiuri juridice*, Ion Mușlea a primit 13 răspunsuri din toate zonele României Mari (cu excepția Transilvaniei centrale și sudice, a Munteniei și a Dobrogei), adică din Basarabia și Bucovina, nordul Moldovei, Maramureș, Satu Mare, Someș, Sălaj, Bihor, Arad, Mehedinți, dintre care 10 răspunsuri în anul 1938 și ultimele 2 răspunsuri în 1939, un răspuns la *Chestionarul XII* fiind trimis Institutului din Cluj în 1977–1978, după moartea lui Ion Mușlea (1899–1966). Informatorii săi prin corespondență au fost: Iosif Gr. Mareș, învățător în Costuleni, Lăpușna; Theodor Pletos, învățător din Holercani, Orhei; Vasile Pelin, învățător din Stolniceni-Prăjescu, Baia; Elena Grigore, învățătoare din Târzia-Brusturi, Baia; Afia V. Apetroaei, învățătoare din Moișa-Boroaia, Baia; Alecu Bădăluță, pensionar din Todireni, Botoșani; Vasile Bologa, învățător din Vad, Maramureș; Elemir Corodan, absolvent în Drept din Ilba, Satu Mare; N. Păcurariu, student în Drept din Răstoci, Someș; Avram Borcuția Cercel, plugar din Șicula, Arad; Dem Păsărescu, învățător din Cojmănești, Mehedinți. Se pare că cel mai cuprinzător răspuns (consemnat în manuscrisul 1874 din arhiva Mușlea) a venit din partea lui Dumitru Colțea, profesor pensionar din Cărăsău, Bihor, care a cules, a consemnat și, de asemenea, a sintetizat admirabil materialul privind obiceiurile juridice între 9 decembrie 1977 – 3 februarie 1978. Materialul provine din localitățile rurale Căpâlna, Cărăsău, Cheșa, Cociuba Mare, Petid și Ucuriș, situate în părțile bihorene sud-vestice (p. 283–303).

În partea a doua a volumului V al *Corpusului răspunsurilor la chestionarele Ion Mușlea*, Anamaria Lisovschi ne oferă o excelentă sistematizare și o tipologizare a aspectelor abordate în răspunsurile la *Chestionarul XII. Obiceiuri juridice*, ce constituie un instrument de lucru optim pentru cercetătorul interesat de chestiuni punctuale. Aplicând numerotarea întrebărilor (adesea multiple) din categoriile I și II ale chestionarului XII, editoarea expune în subpuncte tema fiecărei întrebări, detaliind-o cu fragmente din răspunsurile oferite de corespondenți pe tema dată. De pildă, în chestiunea testamentului (la care se referă întrebarea II.19), editoarea subordonează următoarele probleme derivate: II.19.1 „Lăsământul cu limbă de moarte”; II.19.2. „Testamentul prin judecătorie”; II.19.3. „Testamentul oral pe patul de moarte” și II.19.4. „Cine le face de obicei [testamentele]. Cine le aduce la îndeplinire”, ilustrând problematica fiecărei subgrupe prin fragmente din răspunsurile primite de Ion Mușlea (p. 564–570).

„Glosarul folcloric și dialectal” (p. 657–664), din partea a treia a volumului, este, de asemenea, bine-venit, constituind dovada unui vocabular neaș foarte savuros, încă viu acum trei sferturi de veac. Editoarea ne oferă exemple bine alese, ce atestă regionalisme sau chiar arhaisme al căror sens s-a încheșat sau s-a pierdut cu totul pentru noi, cei de azi. Iată câteva exemple, chiar sub litera „A”: „a se da în obraz – a face reproșuri, a acuza de ceva; a lăsa drept – a face testament la notar; a lua de suflet – a adopta un copil; a lua loc în parte – a munci pământ cu împrumut de la cei bogați; a nu fi om – a fi impotent; aleu – arună, avans în bani din prețul total al unui produs; arcan – o frânghie la capătul căreia era un laț, cu care prindeau feciorii pentru a fi duși în armată” etc. (p. 657).

În concluzie, fondul arhivistic Mușlea de la Institutul clujean de folclor, conținând răspunsurile la *Chestionarul XII. Obiceiuri juridice*, editat acum pentru prima oară de Anamaria Lisovschi, deschide o fereastră spre cunoașterea cutumelor românești și a dreptului nostru obișnuielnic cules în satele românești în anii 1938–1939 și în cele bihorene în 1978–1979. Volumul oferă un generos material de studiu istoricilor, etnologilor, filologilor, sociologilor sau juriștilor interesați de acest subiect.

Ela Cosma

 <https://orcid.org/0000-0001-6898-2459>